

Tasarı
EKİ

Dünü ve Bugünüyle

H A R P U T

(Sempozyum : 24-27 Eylül 1998 - Elazığ)

- II -

Yayına Hazırlayan:

Doç. Dr. Fikret KARAMAN

Elazığ Müftüsü ve

Sempozyum Tertip Heyeti Başkanı

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	92 629
Tas. No:	956.16 DÜN.B

ELAZIĞ

1999

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
ELAZIĞ ŞUBESİ YAYINLARI NO: 8

İsteme Adresi : Türkiye Diyanet Vakfı
Elazığ Şubesi (İl Müftülüğü)
Telefon : (0-424) 212 30 75 - 218 27 69 - 233 66 41
Fax : 218 69 14

Bu Kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Baskı Tesislerinde hazırlanmıştır.
•
Bayındır Sokak No: 55 Kızılay/ANKARA
Tel: 418 59 49 - 425 27 75

ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA DAİR ESERLERİ OLAN HARPUT'LU ÂLİM VE EDİPLER

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

Ülkemizdeki mühim ilim ve kültür merkezlerinden birisi de, Harput'tur. Bu bölgedeki mevcut medreseler ve çeşitli sahalarda yetişen meşhûr âlimler, bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu mümtaz şahsiyetler arasında şüphesiz Arap dili ve edebiyatına dâir eserler kaleme alan âlim ve ediplerin de önemli bir yeri vardır. Bu yüzden ilk planda söz konusu sahaya pek değerli eserler kazandırarak katkıda bulunan Harput'lu âlim ve ediplerden en meşhûrlarının hayatları ile yazma ve matbû eserlerini sunmak, bilim dünyası için son derece faydalı olacaktır. Böylece Harput'la ilgili ciddi bir boşluk da doldurulacak ve araştırmacılara yön verilecektir. Şimdi bunları sırasıyla arz ediyorum:

1. İSHÂK EFENDİ VE ESERLERİ

İshâk Efendi, 1803 (h.1216) senesinde, Harput'un Perçene köyünde doğmuştur. Babası, Perçene'li meşhûr Şeyh Ali Efendi'nin torunu Abdullâh Efendi'dir. İlk tahsilini Harput'ta yaptıktan sonra, ilim öğrenmek için gittiği İstanbul'da Fâtiî Camii etrafındaki Sahn-ı semân medreselerinde ders okumuştur. İstanbul'da uzun müddet tahsil yaptıktan sonra, kendisini yetiştiren İshâk Efendi, daha sonra Harput'a dönmüş ve burada Meydan Camii medresesinde çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

İki sene sonra tekrar İstanbul'a giden İshâk Efendi, tahsil yaptığı medresede ders okutmaya başlamıştır. İshâk Efendi, kısa zamanda şöhret sahibi olmuş ve Sultan Abdülazîz Han tarafından huzur hocalığına tayin edilmiştir. Ayrıca o, Sultan Abdülhamid zamanında İstanbul pâyeliği rütbesini almış ve Evkâf nezâretinde büyük bir komisyona üye olmuştur. 1855 yılında ise, Dârülmeârif hocalığına getirilmiştir.

Bilhassa hıristiyanlara verdiği cevaplarla dikkat çeken ve islâmiyete büyük hizmetlerde bulunan İshâk Efendi, Vâcibul-vücûd olan Allahü Teâlâ'nın lâzım olduğu, akli selîm sâhibi kimseler tarafından hemen anlaşılacağına belirtmekte ve Cenâbı Hakk'ın her şeyin başlangıcı, keyfiyeti nasıl olduğu akıl ile anlaşılabilen ezeli ve ebedî olan mutlak yaratıcı olup, bütün kemâlâtı ve üstünlükleri kendisinde topladığını zikretmektedir.

(*) Selçuk Ün. Fen-Ed. Fakültesi.

Ölümün yok olmak değil, Cenâbı Hakk'a kavuşmak telakki eden Harput'lu İshâk Hoca, 1891 (h.1309) yılında İstanbul'da vefât etmiş ve Fâtih Camii'nin kible tarafındaki bahçeye defnedilmiştir.

Mehmet Cemâleddin nâmında bir oğlu olan İshâk Efendi, hayır ve hase-nâta son derece önem vermiştir. Nitekim o, hayatında Beykoz'un Akbaba köyünde 1886 (h.1303) tarih ve 107 sayılı İrâde-i seniye ile inşâsına izin verilen bir cami yaptırmış ise de, I.Cihan harbi içerisinde asker işgali yüzünden bakımsızlıktan yıkılmıştır.

İshâk Hoca'nun çeşitli bilim dallarında kaleme aldığı eserleri şunlardır:

1. Esile ve Ecvibe-i Mecmuâtî'l-kavâid : 1277 (Tercüman-ı hakikat matbaası) ve 1278 (Cerîde-i havâdis matbaası) senelerinde İstanbul'da neşredilmiş olan bu eser, yaklaşık 217 sayfa halinde olup, sarf, nahiv, mantık ve istiâre kitaplarına dair bazı esile ve ecvibeyi ihtivâ etmektedir. Mecmua şeklindeki bu eserde, Suâl-i Avâmil, Suâl-i Binâ, Suâl-i İsagoci, Suâl-i İstiâre, Suâl-i İzhâr, Suâl-i İzzî, Suâl-i Kâfiye, Suâl-i Maksûd, Suâl-i Vaz'iyye yer almaktadır.

2. Şemsü'l-hakîka: 290 sayfa ve 287 bölümden ibâret olan bu nefis eserde, itikad meseleleri, Tevrat'ta ve İncil'de olan değişikliklerin tahsilâtı gibi mevzûlar ele alınmaktadır. Bu eser, 1861 (h.1278) tarihinde, Takvim-hâne-i Âmire'de neşredilmiş olup, Robert Kolej'de bulunmaktadır.

3. Kâşifu'l-esrâr.

4. Miftâhu'l-uyûn.

5. Zübde-i ilm-i kelâm.

6. Esile ve Ecvibe-i hikemiye.

7. Ziyâu'l-kulûb.

8. İbn-i Sinâ'nın meşhûr Şifâ'sının İstisfâf fi Tercemeti's-Şifâ adlı tercemesi.

9. Karınca kapdan (Hayatı ve eserleri hakkında bk. Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınları, İstanbul, tarihsiz., I, 364; İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı yayınları, No: 2, İstanbul, 1959, II, 224-227; Mehmet Süreyya, Sicilli Osmânî, İstanbul, I, 329; Ömer Rızâ Kahhâle, Mu'cemu'l-müellifin, Beyrut, trz., I, 233; Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediye'tu'l-ârifin, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, I, 203).

2. HACI ÖMER NÂİMİ EFENDİ VE ESERLERİ

Müftü Hacı Ahmet Efendi'nin büyük oğlu olan ve Kasîde-i Bürde şârihi diye tanınan Ömer Nâimî Efendi, 1801 (h.1216) yılında Harput'ta doğmuştur. İlk tahsilini babasının yanında yapan bu zat, "İlim Çin'de de olsa arayınız" hadis-i şerîfine uyararak Anteb'e gitmiş ve burada Küçük Hâfız Necip Efendi'nin derslerini takip ederek icazet almıştır. 1819 (h. 1234) yılı sırala-

rında Anadolu'nun bir çok yerlerinde devam edegelmekte olan yeniçeri isyanlarının önüne geçilememiş ve bu sırada Nâimî Efendi'nin hocası Hâfız Necip Efendi de dâhil bir çok âlim, yok yere öldürülmüştür.

Bu vâkıdan sonra müteessir olan Ömer Nâimî, Kayseri'ye gitmiş ve orada Hoca Kâsım Efendi, Gözübüyükzâde Hacı Vâhid Efendi, Sarı Abdullahzâde Mehmet Efendi gibi meşhûr âlimlerden ilim öğrenmiştir. Bu uğurda bir çok meşakkatlere katlanan Ömer Nâimî Efendi, medresede yer bulunmaması sebebiyle dar, rutûbetli ve karanlık bir hücrede kalmıştı. Bu hal, Nâimî Efendi'nin ruhunu çok sıkmış ve bunalmıştı ki, kalemini eline almış ve

Ateytenî hücreten ve hüve minelkeremi

Lâkinnehâ zikâtün kelkabri fizzülemi

"Bana kereminizden bir hücre verdiniz. Lâkin dar ve kabrin zulmeti kadar da karanlıktır" mealindeki beyitini yazarak, dersten çıkarken hocasının rahlesi üzerine bıraktı. Hocası bu beyti okuyunca, Ömer Nâimî Efendi'nin zekâ, kabiliyet ve bilgisi hakkında hükmünü vermiş ve sonra bu fazilet ve istidâdını takdir ederek, bizzat kendi husûsi hüccresini Nâimî Efendi'ye tahsis etmiştir. Bu zat, sekiz sene Kayseri'de ilim öğrendikten sonra, icâzet alarak, memleketine dönmüştür. Harput'ta babası ve ecdâdı gibi tadrîse başlamış ve bir süre sonrada Harput müftüsü olmuştur. Ayrıca o, çok sayıda talebe de yetiştirmiştir.

1843 senesinde Hac farızasını yerine getirmek için Hicâz'a giden Ömer Nâimî Efendi, yolculuğu sırasında bir çok âlim ile görüşmüştür. Bunlardan ayrı ayrı sevgi ve saygı görmüş ve kendisini tanıtmaya fırsatı bulmuştur. Bilhassa 1843 (h. 1259) tarihinde Şam'da meşhûr muhaddis Kiziri Abdurrahmân Efendi ile görüşerek ilm-i hadisten ayrıca icâzet almıştır. Mısır'da ise (Kasîde-i Bürde)'sinden dolayı Mısır hidivi Mehmet Ali Paşa'dan büyük hürmet ve hüsnü kabul görmeye beraber, mükâfat olarak sözü geçen Kasîde-i Bürde Şerhi, Hidivin emri ile önce Mısır ve sonra da İstanbul matbaalarında tekrar tekrar tab ettirilmiştir. Fakat hac dönüşünden bir süre sonra, bir vergi meselesinden dolayı Konya'da mecbûrî ikâmete gönderilmiştir. Sonra affedilen Ömer Nâimî Efendi, İstanbul'a gitmiş ise de, tekrar memleketine dönmüştür.

Son yıllarında gözü âmâ olan Ömer Nâimî'nin yerine oğlu Abdülhamid Efendi geçmiş ve talebe yetiştirmeye başlamıştır. Bir gece Abdülhamid Efendi, rüyâsında başında çok kıymetli taç olan bir gelinin evlerine geldiğini görmüş ve sabahleyin hemen babasının yanına giderek rüyâsını anlatmıştır. Ömer Nâimî Efendi ise, tebessümle; "Heyecanlanmaya lüzum yok. Mısır'da Tâcû'l-arûs isimli bir kitap neşredilmiştir. Demek ki, bize de gönderiyorlar" diye cevap verince, oğlu bu tâbire hayret etmiştir. Bir kaç gün sonra kitap posta ile gelmiştir.

1882 (h. 1300) yılında vefat eden Ömer Nâimî Efendi, Harput mezarlığına defnedilmiştir. Bu âlim, "Din-i Muhammediyeye hizmet edenler, buna-

maz ve zelil olmaz. Müslümanlığı yükseltenler, iki cihanda da azîzdir." buyurmuştur.

Ömer Nâimî Efendi'nin Arap, Fars ve Türk edebiyatına olan derin vukûfiyeti dolayısıyla bir çok manzûm ve mensûr eser kaleme aldığı görülmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Şerh-i Kasîde-i Bürde: Bu eser, Ömer Nâimî Efendi'nin asıl şöhretinin kaynak miyârı olup, 1826 (h. 1241) tarihinde ve tahsili sırasında İmâm-ı Busirî'nin (Kasîde-i Bürde)sine yazdığı şerhtir. Gerek üslup ve ifâdesi, gerekse bendlerinin erişilemeyecek derecede ve bütün meselelerin zarîf ve latîf bir şekilde hal ve beyânı dolayısıyla bu kasîdenin, bundan evvelki şerhlere nazaran kıyas kabul etmez derecede üstünlüğü, zamanın âlimleri arasında tesbit edilmiştir. Bu eserin bir yazma nüshası, Süleymâniye Kütüphânesi, Kasidecizâde Bölümü, 405'de bulunmakta olup, matbûları ise İstanbul, 1286, 232 s. ; Sahafiye-i Osmâniye Matbaası, 1242; Dâru't-tibâati'l-âmire, 1306; Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası, 1289, 233 s. ; Mısır Bulak Matbaası, 1260 ve Matbaa-i âmire, 1266'da neşredilmiştir.

2. Veleliye Hicâbisi : Bu eser, münâzara ilmîne ve âdâba dâir olup tamamlanamamıştır.

3. Şerh-i Rubû Risâlesi: Kayserili âlim Hac Vahdî Efendi'nin Rubû risâlesine yaptığı şerhtir.

4. Manzûme-i Nâimâ (hayatı ve eserleri hakkında bk. Harput Yollarında, II, 149-153; Heyet, Evliyâlar Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, IX, 424; Osmanlı Müellifleri, I, 348).

3. HACI ABDÜLHAMİT HAMDİ EFENDİ

Hacı Abdülhamit Efendi, meşhûr Kasîde-i Bürde şârihi Ömer Nâimî Efendi'nin oğludur. 1830 (h. 1245) yılında Harput'ta dünyaya gelen Abdülhamit Efendi, ilk tahsilini babası Ömer Nâimî'den almıştır. 18 yaşında iken Arap, Fars ve divân edebiyatı üzerinde çok çalışmış ve 1847 (h. 1263)'de Avâmîl tuhfesini mükemmel bir şekilde hâşiye yaptığı gibi, bir divânçe teşkil edecek derecede kasîde, gazel ve kıt'a gibi nefis şîrler yazmağa başlamıştır. Aynı zamanda o, 1856 (h. 1212) yılında 27 yaşlarında iken babası Ömer Nâimî Efendi'den 12 ilimden icâzet almıştır.

Medrese inşâ edilmesine büyük katkılarda bulunan Abdülhamit Efendi, babasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş, Sadrazam Yûsuf Kâmil Paşa'ya misafir olmuşlardır. Yine bu seyahatlerinde devlet ricâliyle ve İstanbul'un ileri gelen âlim ve edipleriyle görüşmüş ve bunların her birisinin nezdinde ayrı ayrı hüsnü kabul ve hürmet görmüşlerdir. Nitekim İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, Abdülhamit Efendi hakkında övgüyle şöyle demektedir: "İstanbul'da ve vilâyetlerde mülâkat ettiğim en seçkin âlimler arasında Abdülhamit Efendi zâhiri ve bâtını mâmur ve Türklüğün medârı iftihârı olan, benzeri az bulunan bir allâmedir."

Hacı Abdülhamit Efendi, 1893 (h. 1300) tarihinde Sarahatun camiinde minber ile mihrabın arasında Buhâri şerif okutmuş ve talebeleri bu derslerden çok istifâde etmişlerdir. Henüz ihtiyar bir yaşta değil iken romatizma hastalığına yakalanan bu âlim, yıllarca devam edegelmekte olan bu rahatsızlığı yüzünden medresedeki derslerinden sadece hadîs, tefsir, fıkıh gibi derslerin tadrîsiyle kendisi meşgul olmuş, diğer bütün derslerin tadrîsini ise oğlu Kemâl Efendi'ye bırakmıştır.

Abdülhamit Efendi, nihâyet 1902 (h. 1315) senesinde vefat etmiştir. Kırâet ilmi icâzeti alan Abdülhamit Efendi, çok sayıda ilmî ve edebî eserler yazmıştır. Bunlardan başlıcalarını şöyle kaydedebiliriz:

1. Hâşiye cedîde alâ Tuhfeeti'l-ihvân fi Şerhi'l-Avâmil-cedîd (Ali Efendi Matbaası, İstanbul, 1276; Hüseyin Efendi Matbaası, 1307).
2. el-Hallü'l-mükemmeli ale'l hevâşi Siyelkutî ale'l-Mutavveli.
3. Tahmîsu'l-Kasîdeti'l-Bürde: Bu eser, oğlu Kemâleddîn tarafından tercüme ve şerh ile basılmıştır.
4. Netâyicü'l-ebkâr fi Hâşiye-i Netâyici'l-efkâr.
5. Divânçe-i eş'âr (Hayatı ve eserleri hakkında bk. Osmanlı Müellifleri, I, 334-335; Harput Yollarında, II, 156-163).

4. MEHMET KEMÂLEDDİN EFENDİ VE ESERLERİ

Mehmet Kemâleddîn Efendi, 1866 (h.1283) yılında Harput'ta doğmuştur. İlk tahsilini Harput'taki Cevheriye medresesi dâhilinde bulunan mektepte bitirmiş, dinî ve edebî bir çok manzûmeler ezberledikten sonra, Kâmil Paşa medresesinde, babası Hacı Abdülhamid Efendi'nin tadrîs halkasına girmiştir.

Medresede 1877 (h. 1294)'de tahsiline devam ederken, diğer taraftan da bin beyti aşkun ilm-i fıkihtan (Manzûme-i vehabbin) ve sekizyüzden ziyâde (Mutavvel ebyâtı), Kâside-i Bürde, Kâside-i Mudariye gibi meşhûr edebî eserleri ve bir çok Arapça kasideleri de ezberleyerek, bunları tamamlamıştır.

1890 (h. 1366) yılından itibaren fasılasız 40 sene ramazanlarda hatm-i şerîfle teravih namazı kıldırması ve nihâyet 1894 (h. 1312) yılında ilmüledâdan münferiden ve bir hafta sonra da diğer ilimlerden 15 arkadaşıyla babası Hacı Abdülhamid Efendi'den ilmî icâzet almıştır.

Şam'ın ileri gelen âlimlerinden Bedreddîn Efendi'den de ilm-i hadis icâzeti alan Kemâleddîn Efendi, babasının vefatından sonra, asâleten Kâmil Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Ayrıca o, Sarahatun Camii'nde vâizlik ve ders-i âmlık vazifesi kendisine tevcih edilmekle beraber, adı geçen camide yıllarca ilm-i hadîs okutmuştur. Bu sırada bir çok talebe yetiştiren Kemâleddîn Efendi, çeşitli memuriyet hayatından sonra, Harput medresesinin birinci ve ikinci sınıfların tefsir, hadîs ve usûl-i fıkıh müderrisi olmuştur.

Bir sure Samsun'da mecbiiri ikâmette bulunan Kemâleddîn Efendi, nihayet 1936 (h. 1355) tarihinde vefât ederek, Meteristeki âile mezarlığına defnedilmiştir.

Derin bilgi sâhibi olan Kemâleddîn Efendi'nin dînî, ilmî ve edebi mâhiyetteki eserlerinden bazıları şöyle sıralanabilir:

1. İbnü'l-Fâriz gerhi.
2. Kaside-i Tantarâniye gerhi.
3. Mülâhaza-i edebiye.
4. Kaside-i Burde Tahmîs'inin gerhi.
5. Mu'allakat-ı Seb'a gerhi.
6. Lâmiyetü'l-Arap tercumesi.
7. Lâmiyetü'l-Acem tercumesi.
8. Talîm-i inşâ
9. Na'tu şerîf.
10. Tahmîs-i gazel-i Hakanî.
11. Kaside-i Agk.
12. Arifâne bazı gazeller (Hayatı ve eserleri hakkında bk. Harput Yollarında, II, 169-175).

5. MUHAMMED REŞİD EL-HARPÛTİ

Edip olan bu zatın, İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 5121'de Münşeât adh bir eseri mevcuttur. Bu el yazması nüsha, ta'lik hattıyla yazılmıştır.

6. MAHMÛD B. İBRAHİM B. ABDULLÂH EL-HARPÛTİ

Bu âlimin, meşhûr nahiv âlimi İbn Hişâm'ın Kavâidu'l-i'râb'ına yaptığı "Tavzihu'l-i'râb fî Şerhi Kavâidi'l-i'râb" (bk.Kâtip Çelebî, Kegf ez-zunûn, İstanbul, 1845, I, 507) adlı bir eserinin elyazması, İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Bölümü, 1674'de bulunmaktadır.

7. MUHAMMED B. YÛSUF EL-HARPÛTİ

Bu zâtın, "Tuhfetu'l-ihvân" adh dile dâir eseri, İstanbul Muhittin Efendi Matbaasında ve Mihran Matbaasında, 16 sayfa halinde neşredilmiştir.

8. SEYYİD MAHMÛD RİFAT B. AHMED EL-HARPÛTİ

Bu dil âliminin, meşhûr nahiv âlimi İbn Hâcib'in Şâfiye'sine yaptığı "Şerhu'ş-Şâfiye" adlı eseri, 1276 tarihinde, İstanbul'da Ali Rıza Efendi Matbaasında 324 sayfa hâlinde basılmıştır.